

RESTITUTIE, LIQUIDATIE EN TRANSFER

IRGOEN OLEI HOLLAND IN TOPVORM - 1945

door Chaya Brasz

Abraham 'Leib'
de Leeuw,
voorzitter IOH

De bevrijding van Nederland begon in september 1944 in het zuiden en bereikte Amsterdam pas in mei 1945. In die lange tussenperiode van acht chaotische maanden en ook de eerste tijd daarna, was nog onduidelijk wie de oorlog hadden overleefd. Iedere Joodse organisatie kon daarom slechts een tijdelijke zijn. Ook de Nederlandse overheid had een tijdelijk karakter. In het kielzog van de geallieerde troepen kwam bevrijd gebied onder bestuur van Militair Gezag. Na terugkeer van de koningin installeerde zij in juni 1945 zonder verkiezingen het 'noodkabinet' Schermerhorn-Drees. Het was niemand anders dan de voorzitter van de Irgoen Olei Holland, prof. Abraham 'Leib' de Leeuw, die als eerste – zelfbenoemde – vertegenwoordiger van de Nederlands Joodse gemeenschap, in oktober 1945, tot minister-president Schermerhorn werd toegelaten.

De Leeuw was erin geslaagd vanuit het mandaatgebied Palestina naar Nederland te reizen en bleef daar tot eind december. Zijn vlotte toegang tot Schermerhorn had een simpele reden. Zij hadden allebei aan de TH in Delft gestudeerd en De Leeuw had zelfs van Schermerhorn het waterpas meten geleerd. Het bezoek van De Leeuw aan Nederland was sterk aangemoedigd door het Jewish Agency. De zionistische beweging probeerde westerse regeringen te beïnvloeden. Overleg met de restanten van de Nederlandse Joodse gemeenschap was er niet bij. De Leeuw kwam met een duidelijke missie en ging recht op zijn uniek bereikbare doel af: de minister-president.

Sam de Wolff,
IOH-vertegenwoordiger
in Nederland

Bram de Jong, eerste
voorzitter van de JCC

DE JCC

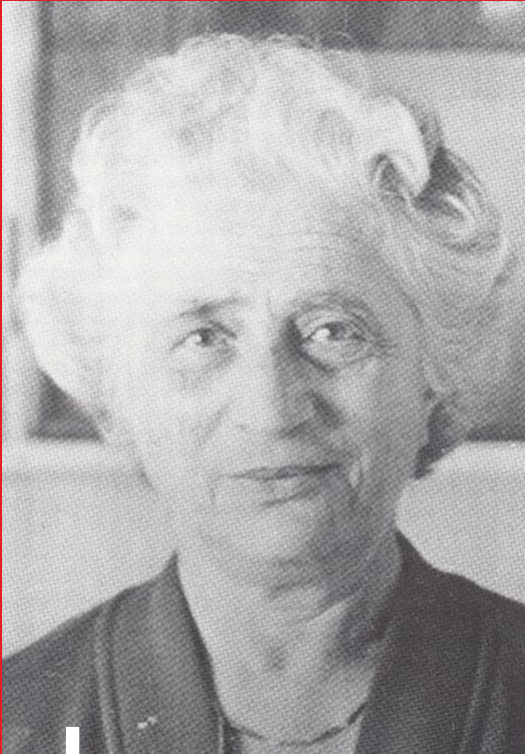
De vooroorlogse organisatiestructuur van de Joodse gemeenschap was volledig verwoest. Opduikende Joden richtten plaatselijke organisaties op om hun belangen te behartigen. Ze wisten van elkaars bestaan in het begin niets af, maar uiteindelijk werd de Joodse Coördinatie Commissie in Eindhoven begin 1945 de centrale organisatie. Voorzitter was Abraham de Jong (Awraham Yinnon), leraar Hebreeuws, orthodox en overtuigd zionist. Jaap van Amerongen, die eveneens in het zuiden opdook, werd penningmeester. De Jong richtte een blad op 'Le-ezrath Ha-am', dat hij meegaf aan soldaten van de Joodse Brigade en Joodse soldaten in de geallieerde bevrijdingstroepen. Zij gaven het blad door aan opduikende Joden en zo ontstond voor het eerst weer een gezamenlijk adres: de JCC in Eindhoven en het Registratiekantoor, dat een begin maakte met in kaart brengen van wat er over was van de Joodse gemeenschap. Dit gebeurde dus al voor de bevrijding van Amsterdam en werd daar later voortgezet.

Buiten Nederland bestonden ook enkele organisaties. Ze waren opgericht door in het buitenland wonende Nederlandse Joden, aangevuld met degenen die erin slaagden te ontsnappen. Zij organiseerden zich in een poging Joden in Nederland te helpen en claimden, ieder onafhankelijk van elkaar, de Nederlands Joodse gemeenschap te vertegenwoordigen. Het ging om kleine aantallen en ze waren niet geheel vrij van onderlinge rivaliteit. Zo was er een Joodse Coördinatie Commissie in Zwitserland onder leiding van Mozes H. Gans; er was een Dutch Jewish Representative Committee in de VS, geaffilieerd met het World Jewish Congress; de Kring voor Nederlandse Joden in Engeland, zetelend in Londen; kleine groepen in diverse Nederlandse koloniën en er was de Irgoen Olei Holland in Palestina.

AMBITIES

Het Representative Committee in New York claimde de vertegenwoordiger van de Nederlandse Joden te zijn. De Nederlandse regering in Londen erkende hen, waarschijnlijk omdat ze de eersten waren die zich als zodanig meldden bij de regering in ballingschap. De Kring in Engeland claimde, dat de Nederlandse regering hen consulteerde inzake de Nederlands Joodse gemeenschap en dat zij daarom de enige echte vertegenwoordiger waren. Ook de Irgoen Olei Holland had ambities, maar vulde die heel anders in, namelijk met de opheffing ('liquidatie' in zionistische zin) van de totale gemeenschap en de overbrenging ('transfer') ervan naar Palestina.

Toen de bevrijding begon, poogden deze organisaties samen een comité te vormen van vertegenwoordigers van alle groepen Nederlandse Joden in het buitenland. Daarin ruimden ze slechts enkele plaatsen in voor Joden in Nederland. Dit comité kwam nooit tot stand, omdat opduikende Joden die zich in Nederland bevonden al snel zelf het voortouw namen.

Mirjam de Leeuw-Gerzon,
hoofd IOH-kantoor (in
haar huiskamer)

Voorzitter Leib de Leeuw preekte 'agressief zionisme' en deed alles wat in zijn macht was om Nederlandse Joden ervan te overtuigen de gemeenschap niet opnieuw op te bouwen maar te 'liquideren' en naar Palestina te komen. Een van de resultaten was de oprichting in 1956 van het ouderhuis Beth Joles in Haifa; de Irgoen begon al aan de planning ervan in 1944.

De buitenlandse organisaties werden genoodzaakt hun positie op te geven. De Kring in Londen had daar grote moeite mee. De JCC in Eindhoven, later in Amsterdam, vertegenwoordigde immers wel alle Joodse richtingen, maar had een zionistisch leiderschap. De Kring in Londen bestond uit 'assimilanten'. Zij zagen de JCC als een groep 'militante zionisten', die nooit in staat zouden zijn het Nederlandse Jodendom te vertegenwoordigen.

Na de verhuizing van de JCC naar Amsterdam, waar dr. Sal Kleerekoper landelijk voorzitter werd, bleven zionisten de restauratie leiden. De Nederlandse Zionistenbond was de eerste vooroorlogse organisatie die opnieuw werd opgericht in september 1945. Een sterke zionistische invloed viel ook niet te ontkennen in het pas in 1946 heropgerichte NIK. Ondanks de terugkeer van traditionele structuren was dat toch wel een belangrijke verandering: Nederlandse zionisten, die hun activiteiten voor de oorlog uitsluitend op Palestina richtten, besloten nu om zich actief te bemoeien met de interne zaken van de Joodse gemeenschap.

DE IOH

De Irgoen Olei Holland had in 1945 ongeveer 300 leden, maar net als voor de Kring in Londen was het opgeven van de tijdens de oorlog verworven positie niet makkelijk. De Irgoen werd alom bewonderd, omdat het de enige organisatie was die kon claimen 222 uit Nederland afkomstige Joden te hebben gered met 'Palestina-certificaten'. In 1944 resulteerde dat in de uitwisseling vanuit Bergen-Belsen in ruil voor Duitse Tempeliers uit Palestina. Honderden andere Joden werden niet uitgewisseld, maar overleefden de oorlog wel dankzij het feit dat ze in het bezit waren van certificaten. De Irgoen kreeg opmerkelijk veel erkenning van de Nederlandse regering, die zelfs werd uitgedrukt in financiële steun. In 1944 subsidieerde de Nederlandse regering een 'registratie-programma' in Palestina om zo veel mogelijk Joden volgens hun laatst bekende Nederlandse adressen in kaart te brengen. De informatie werd ingewonnen bij reeds langer in Palestina wonende Nederlanders, bij de uitgewisselden en bij twee groepjes chaloetsiem die per schip eveneens in 1944 in Palestina aankwamen.

M.H. Gans, die de Joodse Coördinatie Commissie in Genève had opgericht, kreeg geen antwoord toen hij de Nederlandse regering om hulp vroeg bij een soortgelijke activiteit in Zwitserland. Het Representative Committee in New York kreeg ook geen antwoord toen het de Nederlandse regering een plan aanbood voor opvang van kinderen, die in niet-Joodse families waren ondergedoken maar na de oorlog wees zouden zijn. Alle waarschuwingen aangaande de repatriëring werden door de Nederlandse regering genegeerd. Dit lag al tijdens de oorlog in de lijn van de latere politiek. Het maakt de positieve houding van de regering tegenover de Irgoen Olei Holland des te opvallender. Was dat misschien omdat de IOH niet op herintegratie in Nederland uit was?

De rol van de Irgoen was ook anderszins belangrijk. Zonder de IOH zouden Nederlandse Joden in kringen van het Jewish Agency domweg niet op de kaart hebben gestaan. Het was ook de Irgoen, die gedaan kreeg, dat Awraham de Jong en Karel Edersheim werden benoemd als vertegenwoordigers van het Jewish Agency in Nederland. En ook, dat in de periode 1946 en 1947 meer dan vijftientig 'sjlichem' naar Nederland werden gestuurd, vooral nodig nadat de Joodse Brigade dat land verliet in juni 1946. De Joodse Brigade speelde immers een grote rol bij de wederopbouw van het sociale en culturele bestaan van de gemeenschap. De Irgoen stuurde boeken en onderwijsmateriaal naar Nederland. Die ontbraken daar volledig. Voorts waren de leiders van de IOH ook na de oorlog grote pleiters voor certificaten, net zoals ze voor en tijdens de oorlog hadden gedaan, zelfs vóór het bestaan van de IOH zelf, vanuit een kantoortje ten huize van de familie De Leeuw, waar Mirjam de Leeuw-Gerzon de scepter zwaaide als hoofd van alle activiteiten.

AGRESSIEF ZIONISME

Voorzitter Leib de Leeuw preekte 'agressief zionisme' en deed alles wat in zijn macht was om Nederlandse Joden ervan te overtuigen de gemeenschap niet opnieuw op te bouwen maar te 'liquideren' en naar Palestina te komen. Een van de resultaten was de oprichting in 1956 van het ouderhuis Beth Joles in Haifa; de Irgoen begon al aan de planning ervan in 1944. Het overbrengen van een volledige gemeenschap hield immers ook bejaarden in. Een wetenschappelijk instituut voor het behoud van de geschiedenis der Nederlandse Joden hoorde eveneens tot de plannen. Toen in Nederland een linkse regering aantrad met Schermerhorn als premier, stond IOH-voorzitter De Leeuw snel bij hem op de stoep om het overbrengen van de hele Joodse gemeenschap te regelen.

De Leeuw stak tegenover Schermerhorn van wal over de onmogelijkheid om opnieuw een Joodse gemeenschap in Nederland tot stand te brengen en over het belang van emigratie naar Palestina als oplossing. Hij ging ervan uit dat een linkse regering die emigratie zou aanmoedigen. Schermerhorn en Drees waren socialisten (SDAP) en De Leeuw aanhanger van Poalei Zion. Geestverwanten. Nederland was overbevolkt, verarmd en er was grote woningnood. De regering zou gunstig kunnen staan tegenover vertrekkenden – misschien zelfs in financieel opzicht. Het vertrek zou namelijk tevens restitutie moeten inhouden van alle Joodse gelden en bezittingen om de 'transfer' te kunnen verwezenlijken. Dat idee was niet uniek. De Leeuw had de 'transfer' van de Duitse Joden aan het eind van de jaren dertig voor zijn ogen zien gebeuren. De Leeuw kreeg tevens toegang tot Willem Drees en tot een welwillende vertegenwoordiger van het ministerie van Financiën met de naam Vos. Hij legde die bezoeken af samen met Sam de Wolff, die hij had benoemd tot vertegenwoordiger van de

De Leeuw stak tegenover Schermerhorn van wal over de onmogelijkheid om opnieuw een Joodse gemeenschap in Nederland tot stand te brengen en over het belang van emigratie naar Palestina als oplossing. Hij ging ervan uit dat een linkse regering die emigratie zou aanmoedigen. Schermerhorn en Drees waren socialisten (SDAP) en De Leeuw aanhanger van Poalei Zion.

In december 1945 vond nog een tweede ontmoeting met Schermerhorn plaats. De Leeuw kwam toen samen met de voorzitter van de NZB, Jaap van Amerongen, tevens penningmeester van de JCC; een legitieme vertegenwoordiger van de Nederlands Joodse gemeenschap en bovendien was ook hij een socialistisch zionist.

De naoorlogse NZB werd dus heel snel een serieuze organisatie, terwijl de Irgoen – ver weg in Palestina – maar een paar honderd leden had, onder hen velen die De Leeuws politiek van interventie niet steunden.

Jaap van Amerongen,
penningmeester JCC
en voorzitter NZB

Allesbepalend was de rol van Jaap van Amerongen: hij had als penningmeester, al vanaf het begin in het zuiden, steeds het vertrouwen van de Joint (American Jewish Joint Distribution Committee).

IOH in Nederland. [Dat een leeuw en een wolf de restitutie poogden te regelen met een vos, ontlokte mij op 5 maart 2002 tijdens mijn lezing in aanwezigheid van de toenmalige Nederlandse minister van Financiën Zalm de opmerking, dat er uiteindelijk vele decennia later een zalm nodig was geweest om voor elkaar te krijgen wat kort na de oorlog niet lukte].

In december 1945 vond nog een tweede ontmoeting met Schermerhorn plaats. De Leeuw kwam toen samen met de voorzitter van de NZB, Jaap van Amerongen, tevens penningmeester van de JCC; een legitieme vertegenwoordiger van de Nederlands Joodse gemeenschap en bovendien was ook hij een socialistisch zionist.

MACHTSSTRIJD

De interne bemoeienis van de IOH was uiteraard een bron van conflict, niet alleen met 'assimilanten', maar ook met de NZB. Het lidmaatschap van de NZB groeide van 2957 leden in 1947 naar 3232 in 1948. (In 1939 waren er 4246 leden geweest in een zo veel grotere gemeenschap van 140.000 zielen!). De naoorlogse NZB werd dus heel snel een serieuze organisatie, terwijl de Irgoen – ver weg in Palestina – maar een paar honderd leden had, onder hen velen die De Leeuws politiek van interventie niet steunden.

Uiteindelijk herstelde geld het machtsevenwicht. Honderden Joden gingen op Alia, velen illegaal. Die oliem, die veelal zonder iets aankwamen werden een onmiddellijke financiële last voor de IOH. In 1945 had koningin Wilhelmina een verzoek om financiële steun bij de wederopbouw van Nederland rondgestuurd aan buiten Nederland wonende Nederlanders. Die brief had de IOH ook gekregen en toen nog trots positief beantwoord. Maar van hulp van de IOH aan de wederopbouw van Nederland kwam natuurlijk niets; In 1947 bedelde de IOH zelf in Nederland om financiële steun en nog een jaar later was de Irgoen volledig afhankelijk geworden van de Nederlandse Zionistenbond.

Allesbepalend was de rol van Jaap van Amerongen: hij had als penningmeester, al vanaf het begin in het zuiden, steeds het vertrouwen van de Joint (American Jewish Joint Distribution Committee). De Joint stak circa 4 miljoen gulden in de wederopbouw van Joods Nederland, wat leidde tot een snel economisch herstel. Van Amerongen was later als Ya'akov Arnon terug te vinden op het Israëliësche ministerie van Financiën, als directeur-generaal.

*Dit artikel is een samenvatting uit eerdere publicaties, o.a.: *Irgoen Olei Holland, de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse immigrantenvereniging in Israël* (Jeruzalem 1993); *The Robert Cohen Memorial Volume, Jewish History* vol. 8 (1-2), 1994, pp. 323-338; *Removing the Yellow Badge, the Struggle for a Jewish Community in the Postwar Netherlands* (Jerusalem 1995).